

21 व्या शतकातील जनसंपर्क आणि लोकप्रशासन

डॉ. संतोष कु-हे¹, सहा.प्रा. आरडले एस.डी.²

¹स्वा.सै.सुर्यभानजी पवार महाविद्यालय पूर्णा.जि.परभणी.

²सरस्वती महाविद्यालय केज.जि.बीड.

प्रस्तावना

लोक प्रशासनाचे ध्येय हे लोक कल्याण आहे. लोक कल्याणामध्ये शासकीय लोक कल्याणाच्या योजना वा कार्यक्रम हे अबालवृद्धांसाठी, तरूणांसाठी, प्रौढांसाठी तसेच दुर्बल व सबल घटकांसाठी असतात. या सर्वांमध्ये समाजातील दुर्बल घटक, मुले आणि स्त्रिया यांचे प्रश्न विभिन्न स्वरूपाचे असतात त्यामुळे यासाठी मोठ्या प्रमाणात जनसंपर्क मोहिमा राबविणे गरजेचे असते. एकविसाव्या शतकात लोक प्रशासनाचे स्वरूप झपाट्याने बदलत आहे. स्पर्धा, गतिमानता, धोरणात्मक नियोजन आणि कार्यक्षमता यासाठी नवीन व्यूहरचना केली जात आहे. आधुनिक काळात नागरी सेवांना गतिमानता देण्यासाठी जनसंपर्क आवश्यक असल्याचे दिसून येते. आज नागरी सेवामध्ये सातत्याने वाढ होत आहे आणि त्या वाढीबरोबर या यंत्रणेला लोकाभिमुख करण्यासाठी जनसंपर्काची आवश्यकता आहे. आज प्रत्येक तहसिल कार्यालयामध्ये एक खिडकी योजनेद्वारे मुलभूत माहिती आणि सेवा पुरविण्यासाठी 'सेतू' नावाचा कक्ष स्थापन करण्यात

आलेला आहे. तसेच नागरी सेवामध्ये विविध तंत्रज्ञ, विशेषज्ञ यांची भर पडत आहे. नवनविन सेवा पुरविणे लोकप्रशासनाला बंधनकारक झाले आहे यासाठी जनसंपर्कासाठी गरज असते उदा. शेती विस्तार, आरोग्य विस्तार, माहितीचा अधिकार अशा अनेक क्षेत्रांबरोबर नव्या कक्षांची भर पडत आहे. नागरी सेवांना जनगणना, कुटूंब कल्याण, निवडणुकांचे कार्यान्वयन, साथीच्या रोगात उद्भवणारी परिस्थिती, नैसर्गिक आपत्ती, भूकंप, महापूर इत्यादी वेळी विविध कामे जबाबदारीनेकरावी लागतात. अलीकडे प्रत्येक जिल्हाधिकारी कार्यालयात आपत्ती निवारण यंत्रणा स्थापन करण्यात आली आहे. आधुनिक लोक प्रशासनामध्ये जनसंपर्काचे महत्त्व सांगताना एल.डी.व्हाईट यांनी म्हटले आहे,

Public Administration is the Heart of the Problem & Modern Government आधुनिक शासनातील समस्यांचा लोक प्रशासन हा प्राण आहे. अलीकडे लोकप्रशासनास शासनाचे चौथे संघटन म्हटले जाते. विविध कामे, वाढत्या प्रशासकीय जबाबदारी आणि विकासाची नवनवीन क्षेत्रे यामुळे लोकप्रशासनाची दिशा व्यापक होत आहे. लोकांच्या गरजा वाढत आहेत आणि प्रशासकीय यंत्रणा अपुरी पडत आहे. त्यामुळे लोकांच्यापर्यंत विविध सेवा पोहोचविण्यासाठी जनसंपर्क यंत्रणा उभी करणे व ती चांगल्या प्रकारे चालविणे अपरिहार्य झालेले आहे.

उद्दिष्टे :

21 व्या शतकातील जनसंपर्क जाणून घेणे
जनसंपर्क आणि लोकप्रशासन यांच्यातील सहसंबंध तपासणे.
लोक कल्याण साधण्यासाठी नव्या जनसंपर्क प्रतिमानांची निर्मिती करणे.
खाजगी व सार्वजनिक क्षेत्रात जनसंपर्क यंत्रणेच्या कामाचा प्रभावीपणा तपासणे.

गृहितके :

- 1) लोक प्रशासनामध्ये जनसंपर्काच्या माध्यमातून अधिकतम लोकांचे अधिकतम कल्याण होते.
- 2) 21 व्या शतकात जनसंपर्काला प्रगत माहिती तंत्रज्ञानाची जोड आहे.
- 3) जनसंपर्कामुळे विकास योजनेमध्ये जनसहभाग वाढला आहे.

संशोधन पध्दती :

21 व्या शतकातील जनसंपर्क आणि लोकप्रशासन या शोध निबंधासाठी द्वितीयक स्रोतांचा वापर करण्यात आलेला आहे.

एकविसाव्या शतकातील जनसंपर्क :

या ज्ञानशाखेचा विकास खऱ्या अर्थाने दुसऱ्या

महायुद्धानंतर झालेला आहे. 1980 नंतर जनसंपर्काला प्रगत माहिती तंत्रज्ञानाची जोड लाभली आहे. त्यामुळे या ज्ञानशाखेचे रूप, स्वरूप अंतर्बाह्य पालटले आहे विशेषतः जनसंपर्कातील मध्यस्त ही कल्पना बदलत असून संस्था व ग्राहक, शासन व नागरीक यांच्यामध्ये थेट संवाद प्रस्थापित होत आहे. आंतरक्रियात्मक संकेतस्थळांचा उदय झाल्यामुळे उद्भवलेल्या प्रश्नांना तात्काळ उत्तर मिळत आहे. रॅण्डम कोषात म्हटले आहे, The Public Relations means the efforts of a corporation to promote goodwill between itself and the public. Public and methods used to promote such goodwill. जनसंपर्क म्हणजे कॉर्पोरेट उद्योगसंस्था व जनता यांच्यामध्ये सदृच्छा निर्माण करण्याचे प्रयत्न होय. तसेच अशा सदृच्छा निर्माण करण्यासाठी विकसित केल्या जाणाऱ्या पद्धतीचाही त्यामध्ये समावेश होतो.

जनसंपर्काच्या स्वरूपामध्ये 21 व्या शतकात झपाट्याने बदल होत असून जनसंपर्काचे तत्वज्ञान आणि तंत्रज्ञान यामध्येही बदल होत आहे. प्रा. बिलनूर श्रॅम यांच्या मते, 19 व्या शतकात एक सक्षम विषय असूनही कॉर्पोरेट जनसंपर्काकडे संस्था प्रमाणेच विद्वानांचे सुद्धा दूरलक्ष होत असे. आता नवीन सहस्रकामध्ये कॉर्पोरेट जनसंपर्काचे महत्त्व संस्था तसेच अभ्यासकांच्या सुद्धालक्षात येत आहे वर्तमान काळात ग्राहकांच्या आशा आकांक्षा वाढल्या आहेत. विपणनाची तंत्रे बदलत आहेत. अशा वेळी जनसंपर्काची तत्व व व्यवहारांचे नव्याने आकलन करण्याची गरज आहे अमेरिका जपान आणि आता चीन व भारत या आशियाई राष्ट्रात सुद्धा जनसंपर्क कार्यास गतिमान प्रतिसाद लाभत आहेत.

वेबस्टर्स कोषात जनसंपर्काच्या रचना शास्त्राची प्रभावी मीमांसा केली आहे. त्यात म्हटले आहे. Public Relations means actions taken by an Individual group or institution to promote Favorable public opinion. It is also and art or technique used to promote to such favorable opinion. व्यक्ती समुह किंवा संस्था प्रगत आयुधे व तंत्राचा वापर करून अनुकूल मत बनविण्याचा प्रयत्न करत असतात, त्या प्रयत्नास जनसंपर्क असे म्हणतात. अलीकडे कॉर्पोरेट जनसंपर्कात ही सर्व आयुधे व तंत्र कोणती ? याचा सामाजिक व आर्थिक परिवर्तनासाठी कसा उपयोग करावयाचा ? हे सर्व जनतेपर्यंत पोहोचविण्यासाठी अनेक पुस्तिका प्रकाशित करण्यात आलेल्या आहेत.

आज जनसंपर्काची विविध साधने प्रचलित आहेत. त्यात काही मुद्रित व काही दृकश्राव्य साधने आहेत. प्रसिध्दीपत्रक, हस्तपत्रक, पत्रपरिषद ही सर्व मुद्रित साधने आहेत. संस्थेचे गृहपत्र हे सुद्धा मुद्रित साधन आहे. अलीकडे व्ही.सीडी , लघुपट, अनुबोधपट ही इलेक्ट्रॉनिक माध्यमावर आधारलेली साधने सुद्धा जनसंपर्कासाठी वापरली जातात. इंटरनेट युगामध्ये संकेतस्थळ हे सुद्धा एक प्रभावशाली जनसंपर्काचे साधन आहे.

जनसंपर्काच्या विविध अशा साधनांपैकी कोणते साधन केंव्हा वापरावे याचा विवेक ठेवावा लागतो. अलीकडे जनसंपर्क ही एक व्यापक प्रक्रिया बनल्यामुळे मिश्र माध्यमाचा वापर करण्यावर भर दिला जात आहे. आपल्या ग्राहकांचे, भागदारांचे समाधान करण्यासाठी पूरक अशी जनसंपर्क साधने कशी वापरावित याचा विचार जनसंपर्क शास्त्रामध्ये केला जातो.

साधनांचा समर्पक व पूरक उपयोग हा जनसंपर्कामध्ये महत्त्वाचा ठरतो कुशल जनसंपर्क अधिकारी हा अत्यंत काळजीपूर्वक जनसंपर्काचे नियोजन करून मुद्रित व दृकश्राव्य साधनांचा समन्वित वापर करण्याचा प्रयत्न करत असतो त्यामुळे त्यात अधिकाधिक चांगल्या प्रकारे जनसंपर्काची फलिते साध्य करता येतात व आपले अपेक्षित ध्येय साध्य करण्यात दुरचा पल्ला गाठता येतो हे सर्व फलित आधुनिक जनसंपर्काचा विकास व वापर यावर अवलंबून असते.

शासन आणि जनता हे विकासाच्या प्रक्रियेतील समान भागीदार आहेत. शासकीय विकासाच्या योजना ह्या खरोखरच जनतेपर्यंत पोहोचवायच्या असतील तर शासनाला लोकाभिमुख झाले पाहिजे. तसेच वृत्तपत्रे व दृकश्राव्य माध्यमे यांचा उपयोग करून विकास विषयक माहितीचे मुक्त व समतोल प्रवाह सामान्य मानसापर्यंत नेऊन पोहोचविले पाहिजेत. आज शासन हे सदृच्छांचे रक्षक म्हणून कार्य करत आहे. या पार्श्वभूमीवर 21 व्या शतकात जनसंपर्कामध्ये कोणते नवे प्रवाह समोर येत आहेत हे समजून घेतले असता त्यामध्ये शासकीय जनसंपर्काची भूमिका समजून घेतली पाहिजे.

21 व्या शतकातील जनसंपर्काचे एकूणच बदलते स्वरूप आपणास पहावयास मिळत आहे. आता जनसंपर्क प्रगत माहिती तंत्रज्ञानावर आधारलेला आहे. प्रा. सिर्रीका मेनीकेनन यांच्या मते, माहितीप्रधान उद्विष्टे, कौशल्यप्रधान उद्विष्टे, आणि मुल्यप्रधान उद्विष्टे, ही प्रगत संवाद व संपर्क शिक्षणाची तीन प्रमुख वैशिष्ट्ये आहेत. या दृष्टीने शासकीय जनसंपर्कात सुद्धा बदल केले जात आहेत. समाज विकसीत करावयाचा असेल तर शासकीय यंत्रणेने प्रगत आणि अद्ययावत माहिती पुरविली पाहिजे. जनसंपर्काच्या माध्यमातून शासकीय कौशल्ये जनतेपर्यंत पोहोचविली पाहिजेत आणि लोकांना मुल्यात्मक जाणिवसुद्धा करून दिली पाहिजे. अल्वहेस्टर यांच्या मते, तिसऱ्या जगातील पत्रकारीतेपुढे विकास पत्रकारिता हे सर्वात मोठे आव्हान आहे. त्याच अनुषंगाने तिसऱ्या जगातील जनसंपर्क अधिकाऱ्यापुढे विकास जनसंपर्क अधिकारी होण्याचे आव्हान आहे. यासाठी तिसऱ्या जगातील शासकीय यंत्रणेने सुद्धा लोकाभिमुख होऊन वृत्तपत्रे आणि प्रसिध्दी माध्यमांना पोषक अशी माहिती सातत्याने पुरविली पाहिजे. ज्यामुळे विकास योजना लोकापर्यंत पोहोचतील आणि त्यात सहभाग वाढेल या माध्यमातून अधिकाधिक लोकांचे अधिकतम कल्याण ही कल्पना वास्तवामध्ये उतरेल.

निष्कर्ष :

1) शासकीय जनसंपर्क हा एकविसाव्या शतकातील व्यापक जनसंपर्काचा एक भाग आहे.

- 2) जनसंपर्काची संकल्पना एका नव्या दिशेने विकसित होत आहे.
- 3) विकास कार्यक्रमांना कृतीत आणणे हे 21 व्या शतकातील जनसंपर्काचे उद्दिष्टे आहे.
- 4) नव्या युगातील जनसंपर्क सेवेची आव्हाने लोकप्रशासन सक्षमरीत्या पेलत आहे.
- 5) आधुनिक लोकप्रशासनामध्ये जनसंपर्काची आवश्यकता व महत्त्व वाढत आहे.

संदर्भसूची :

- 1) डॉ. धारूरकर वि.ल, जनसंपर्क मिमांसा, रामराज्य प्रकाशन, औरंगाबाद, 1985.
- 2) सौ. वनिता मोरे, जनसंपर्काचे साधन एक अभ्यास, लघू प्रबंध, मार्च 1993.
- 3) डॉ. धारूरकर वि.ल, लोकप्रशासनाचे बदलते स्वरूप, यशमंथन, नोव्हें. 2013.
- 4) Black sam, Scientific Public Relations.
- 5) बिंदूरा, जनसंपर्क विशेषांक, 1991.